

GRAMATIČKI ASPEKT PREVODILAČKOGA PROCESA

VJEKOSLAV SUZANIĆ

Osnova ovome radu je analiza prijevodnih ekvivalenata u hrvatskosrpskom jeziku za engleski morfem *way*.¹ Engleski rječnici navode brojna značenja ovoga pojma; jednako je obrada u našim rječnicima manje-više iscrpna.² Kako već i najskromniji rječnici ukazuju na mnogoznačnost i budući da prevodilac polazi od teksta kako je izgovoren ili napisan, trebalo je u analizi poći istim putem kojim polazi leksikograf u tretmanu riječi: od stvarne upotrebe pojma u tekstu³ ka grupiranju značenja.

Značenja leksičkog pojma⁴ obrađena su u rječniku. Pogledajmo kako to izgleda.⁵

WAY (wā), n. (AS *weg*) 1. Direction of motion, progress, facing, etc.; route; as, what way do we go? . . .

. . . *under way*. In motion; making progress.

Što sve to znači? Na prvom mjestu je natuknica, u zagradama je pojam obrađen na fonološkom planu. Zatim dolazi gramatička oznaka koja znači: »Ova cjelina poprima u jeziku osobine imenice«. Slijedi stariji oblik ovoga pojma. Leksikograf ga je naveo iza gramatičke oznake jer je imao u vidu etimologiju riječi, a ne stariji fonetički oblik; inače bi historijski oblik bio naveden odmah iza modernoga, a prije gramatičke oznake.⁶ Brojka 1 očito govori da negdje niže u tekstu

¹ Taksonomička terminologija leksičkih i gramatičkih kategorija iznosi se u tekstu redosljedom koji zahtijeva izlaganje.

² Za obradu leksičkog pojma *way* isp. rječnike: *The Oxford English Dictionary*, Vol. XII, V–Z, Oxford 1933., *The Shorter Oxford English Dictionary*, Oxford 1956., i druge iz iste serije, *Webster's New International Dictionary, Second Edition Unabridged*, Springfield, Mass. 1958. i druge u seriji.

³ Analiza značenja izvršena je na tekstovima:

Angus Wilson, *Anglo-Saxon Attitudes*, Penguin 1958., u daljnjem tekstu ASA,

Angus Wilson, *Hemlock and After*, Penguin 1957., u daljnjem tekstu HA, Fred Hoyle, *The Black Cloud*, Penguin 1960., u daljnjem tekstu BC.

U tekstovima ima 327 primjera upotrebe leksičkog pojma *way*. Sve reference odnose se na gornja izdanja.

⁴ Ovdje taksonomički termin u nauci o leksiku.

⁵ *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield, Mass. 1954.

⁶ *Ibid.*, str. XIX.

dolazi brojka 2, i tako redom. Iza toga dolazi odio koji se naziva definicija, a sastoji se od dva dijela. Iz prvoga dijela vidi se da se pojam ne zamjenjuje sinonimom, dok drugi dio definicije ukazuje na takvu mogućnost u nekim rečenicama: *way* se može zamijeniti sa *route*.

Definicija leksičkog pojma je kontekstualna kategorija: ona opisuje situaciju u kojoj se pojam upotrebljava, a ne govori ništa o drugim osobinama leksičkog pojma. Pojam ima i drugu vrstu značenja, formalno značenje, i ono je dano u obliku citata.

Citati se dijele u obične i specijalne. Primjer za prvi imamo u primjeru »What way do we go?« On nam objašnjava jednu od mogućih upotreba pojma *way* u smislu definicije. Drugi primjer, »under way«, također je običan citat jer sve engleske imenice mogu doći u konstrukciji „prijedlog i imenica“, no s druge je strane specijalan jer osim značenja „ispod prolaza“, koje se u jeziku izgubilo, ima i svoje posebno značenje objašnjeno posebnom definicijom. Zadaća je rječnika da zabilježi upotrebe pojmova u jeziku, njihovu rasprostranjenost i ograničenja.

Engleski jezični materijal dobiven iz tekstova grupira se na osnovu proučavanja konteksta u kojima se pojam upotrebljava u nekoliko skupina, koje otprilike odgovaraju podjeli značenja u engleskim rječnicima. Podjela neće odgovarati redosljedu obrade u rječniku iz dva osnovna razloga. Prvo, što dobar rječnik obrađuje pojmove imajući u vidu prvenstveno semantički razvoj pojma, a drugo, što leksikografu stoji na uvid opsežniji materijal. S druge strane, prijevodni se ekvivalenti grupiraju s obzirom na frekvenciju upotrebe pojma u pojedinom području značenja, što je i za prevodioca i za učenika važnije od semantičkog razvoja. Na žalost nijedan naš rječnik ne provodi ovaj princip do kraja; moglo bi se prije reći da se slučajno pojavljuje.

Prijevod se može smatrati jednim od metoda komparativne lingvistike: često je prijevod jedan od dokaza neke komparativističke tvrdnje kojim se povezuju ili nadopunjuju pojedinačne deskripcije. Dvije cjeline: deskripcija engleskog jezika i deskripcija hrvatsko-srpskog jezika, mogu se povezati s pomoću prijevoda. Jednadžba:

Get out of my way! = Makni mi se s puta!

predstavlja komparaciju na vrlo jednostavnom stupnju. Komparacija, a s njome i prijevod, mogući su jer se pretpostavlja izvjestan stupanj jednakosti, ili barem sličnosti. Prevođenje je proces kojim se kontekstualno značenje jednoga jezika prebacuje u kontekstualno značenje drugoga jezika, jer postoji »ekvivalencija misli koja leži u osnovi različitih verbalnih izraza misli«. ⁷ Ova općenita postavka vrijedi i

⁷ T. Savoury, *The Art of Translation*, London 1957, str. 11.

kada je primijenimo na sitne dijelove jezika, pa se gornja definicija može transformirati: prijevod je moguć jer u jezicima postoje sredstva kojima se iskazuju neka obilježja situacije. To nije isto kao kad se kaže da je engleski tekst isto što i hrvatskosrpski tekst, samo „kodiran drukčije”. Kočiranje pretpostavlja potpunu ekvivalenciju kontekstualnog značenja i formalnog značenja simbole koda; dok jedan jezik izražava neke osobine situacije, drugi ih može posve zanemariti i izraziti druge ili, ako ih ipak dopušta, obraditi ih na drugi način. Prijevodom se uvijek nešto gubi, ali se i dobija. Tako je, na primjer, sistem aspektnih značenja u našem jeziku kod glagola »raditi« : »izraditi« polariziran od imperfektivnog-neutralnog prema perfektivnom-markiranom (radio sam : izradio sam) dok je u engleskom obratno: od neutralnog »I worked« prema durativnom-markiranom »I was working«. Dokaz je jednostavan: »radio sam« prevodimo »I worked« ili »I was working«, a »izradio sam« prevodimo sa »I worked«. (Odnos »radio sam« : »izradio sam« ne može se izjednačiti sa »I worked« : »I have worked«.)⁸

Iz toga se izvodi zaključak da komparaciji prethodi deskripcija: valjanost komparacije upravo je proporcionalna valjanosti pojedinačnih deskripcija. Što su deskripcije potpunije, to će komparacija biti bolja. Taj se zahtjev nikada ne može dovoljno naglasiti, a osobito je važan u prevodilačkom poslu. Prijevod predstavlja izražavanje zajedničkog elementa s pomoću različitih simbola pa ni komparacija ni prijevod nisu mogući bez iznalaženja zajedničkog denominatora, a taj predstavlja upravo prije spomenutu ekvivalenciju misli. Prevodioci se valjda nikada neće složiti o principima na kojima prijevod treba da počiva, ali svi se slažu barem u jednom: prijevod treba da u potpunosti izrazi u novom jeziku značenje originala. Vjerojatno nećemo nikada saznati kako to postizava čovjek, ali se teoretski mora potpuno i do krajnjih granica utvrditi za potrebe prevodilačkog stroja.

Teorija prevodilačkog procesa neposredno izvire iz teorije jezične deskripcije, nezamisliva je bez gramatičke i leksičke teorije. Gramatika i leksik zadiru jedno u drugo; možda će se moći dokazati da je leksik posljednji, najfiniji stadij gramatike.

Jezik je organizirana aktivnost: organizirana jer pokazuje pravilnosti u ponavljanju, aktivnost jer se sirova jezična supstanca organizira tako da iskazuje obilježja situacije u kojoj se odvija jezična aktivnost. »Smatrajući riječ djelom, događajem, navikom, ograničavamo se u istraživanju na ono što je uočljivo u našem zajedničkom životu«,⁹ na ono što se daje opisati i klasificirati, na pojavu, a ne na

⁸ Ideju o polaritetu dugujem J. C. Catfordu, Edinburgh, iz privatnog razgovora.

⁹ J. R. Firth, *Speech*, London 1930., str. 38.

motive pojave. Proučavajući odnose između jezičnih pojava otkrivaju se kompleksnosti koje se manifestiraju na različitim stupnjevima generalizacije. Zato se jezik i nauka o jeziku manifestiraju na odvojenim planovima¹⁰ analize. U deskriptivnoj lingvistici, u onom dijelu opće lingvistike koja istražuje kako jezik funkcionira, razlikuju se ovi primarni planovi jezika:

1. supstanca — sirovi materijal jezika, koji može biti zvučni (fonička supstanca) ili grafički (grafička supstanca),
2. forma — organizacija supstance u smislene uzorke,
3. kontekst — odnos forme i izvantekstovnih obilježja situacije.

Fonička supstanca povezuje se s formom posredstvom fonologije. Grafička supstanca povezuje se s formom neposredno ako je pismo leksičko, ako je pismo fonetičko povezuje se posredstvom fonologije.

Formalni plan sadrži dvojake uzorke: onakve koji djeluju u zatvorenim sistemima — gramatički plan, i onakve koji djeluju u otvorenim nizovima — leksički plan.

Na gramatičkom planu pravilnosti se manifestiraju u odlomcima različitog trajanja (u govorenom jeziku) ili različite duljine zauzetog prostora (u pisanom jeziku) koji odlomci se nazivaju sintagme. Sintagme su nosilac spleta odnosa između pojedinih elemenata od kojih se sastoje. Sintagma višega stupnja sastoji se od jedne ili više od jedne sintagme slijedećega nižega stupnja, i tako redom do najniže sintagme. Stupnjevi čine hijerarhijski red koji je ujedno i taksonomički. Splet odnosa koji se manifestira kroz sličnost pojava unutar sintagme naziva se struktura. Sve sintagme, osim najniže u hijerarhiji, imaju strukturu. Funkcija jedne sintagme u strukturi sintagme slijedećeg višega stupnja paradigmatički rezultira uspostavljanjem vrste kao slijedeće kategorije. Na pojedinim mjestima u strukturi sintagme vrste se međusobno isključuju tvoreći tako sistem, grupiranje elemenata s ograničenim mogućnostima biranja.

¹⁰ Za razmatranje o planovima lingvističke analize isp. J. R. Firth, *Papers in Linguistics 1934–1951*, London 1957., posebno »The Technique of Semantics«, »Modes of Meaning«, a za primjenu principa »General Linguistics and Descriptive Grammar«.

Dosada jedina potpuna gramatika engleskog jezika gdje je princip planova svijesno primijenjen je A. A. Hill, *Introduction to Linguistic structures*, New York 1958. Pisac je na žalost pobrkao planove i hijerarhijski red, red i ekspanziju, itd. Drugi slični pokušaji nisu mi poznati.

Prvi stadij deskripcije rezultira primarnim kategorijama sintagme, strukture, vrste i sistema; što se više istražuju fineze, smanjuje se brojnost eksponenata kategorije vrste sve dok se konačno ne dostigne završni stupanj fineze, gdje deskripcija ostavlja dvije mogućnosti. Dobivaju se zatvoreni sistemi u kojima su eksponenti u gramatičkom kontrastu, ili se dobivaju eksponenti o kojima se ne mogu donositi opći, zajednički sudovi, već oni čine otvoreni niz.¹¹ Eksponenti koji sačinjavaju otvoreni niz istražuju se na leksičkom planu i nazivaju leksičkim pojmovima.

U gramatici engleskoga jezika hijerarhijski red ima pet sintagmi, idući od viših prema nižima: rečenica, klausa, grupa/fraza, riječ, morfem. S manje od pet se ne može baratati. Potrebne sintagme determinira teorija putem formalnih kriterija, ali se na osnovi iznesenoga može izvesti zaključak da su u deskripciji svakoga jezika potrebne najmanje dvije sintagme: jedna koju možemo nazvati „rečenicom” i druga koju možemo nazvati „riječu”.¹² I obratno, teoretski je moguće konstruirati umjetni jezik koji bi imao samo te dvije sintagme. Rečenica bi bila nosilac strukture, nosilac ponavljanja događaja i pravilnosti u takvom ponavljanju, a riječ bi bila nosilac leksičkog značenja pa bi prijelaz iz gramatike u leksik i obratno bio jednostavan. U takvu bi jeziku isti događaj funkcionirao na dva plana: kao riječ i kao leksički pojam, što je inače čest slučaj u poznatim jezicima, no isto tako leksički pojam katkada obuhvaća više od riječi a manje od grupe odn. fraze.

U gramatici se istražuju i klasificiraju odnosi između vrsta realizacija. U nominalnoj sintagmi stupnja grupe, realiziranoj u eksponentu »zlatan pehar«, odnosi se definiraju kao veza pridjevske (vrste stupnja) riječi i imeničke (vrste stupnja) riječi. U leksiku se, naprotiv, odnosi manifestiraju kao veza eksponenata uzetih pojedinačno: između leksičkog pojma »zlatan« i leksičkog pojma »pehar«. Takav spoj, takvu vezu leksičkih pojmova nazivamo sklopom. U principu razlike između gramatičke sintagme i leksičke sintagme (sklopa) i nema, jedino što u leksiku nema hijerarhijskog reda kakav postoji u gramatici jer su u pitanju generalizacije druge vrste: sklop je „društvo leksičkih pojmova”. Citati u rječniku primjeri su sklopova.

Paradigmatско grupiranje leksičkih pojmova u nizove, čemu u gramatici odgovara paradigmatско grupiranje eksponenata neke sintagme u vrstu, nije nikako provedeno u tradicionalnim rječnicima jer su ondje pojmovi poredani proizvoljno — abecednim redom — a

¹¹ Sistem je prema definiciji zatvoren, ali ovdje se »zatvoren« upotrebljava kao verbalna olakšica da se istakne suprotnost sa »otvorenim« nizom.

¹² Isp. M. A. K. Halliday, »Some Aspects of Systematic Description and Comparison in Grammatical Analysis«, *Studies in Linguistics*, Special Volume of the Philological Society, Oxford 1957; str. 58.

ako i jest, provedeno je u minimalnom opsegu — sinonimima i antonimima. Leksički se pojmovi mogu paradigmatiski grupirati na osnovu rasprostiranja sklopova. To se može postići grupiranjem sličnih sklopova. Uz sklop »zlatan pehar« mogu se grupirati:

srebrna kupa
kristalna čaša
staklena vaza
itd.,

gdje stupci predstavljaju leksičke nizove i svaki pojam prvoga stupca može činiti sklop sa svakim pojmom drugoga stupca. Kušamo li s pojmom »drveni«, ustanovit ćemo da dolazi sa svakim pojmom drugoga niza; pokušamo li s pojmom »vuneni« ili »kožni« i sl., vidjet ćemo da ne dolaze ni s jednim pojmom drugoga niza premda imaju zajedničku osobinu sa svim pojmovima prvoga niza da označuju materijal iz čega je napravljen predmet. Konstrukcija »vuneni pehar« gramatički je moguća — Chomsky bi je nazvao »bezbojnom gramatikom«¹³ i to najjednostavnije dokazuje da problem leži u leksiku, a ne u gramatici.

Paradigmatско grupiranje u leksičke nizove ostvaruje se u t e z a u r u, gdje položaj pojma u okviru cjeline čini sastavni dio njegova značenja, a svaki pojam jednog odjeljka može činiti sklop sa svakim pojmom nekog drugog odjeljka. Tako se u engleskom tezauru¹⁴ čita:

Primarna podjela: CLASS II SPACE

Sekundarna podjela: III FORM

240. Form	241. Absence of Form
242. Symmetry	243. Distortion
244. Angularity	
245. Curvature	246. Straightness
247. Circularity	248. Convolution
249. Rotundity	
250. Convexity	252. Concavity
	251. Flatness
253. Sharpness	254. Bluntness
255. Smoothness	256. Roughness
...	
260. Opening	261. Closure
262. Perforator	263. Stopper

Ad 262. N. opening, aperture, . . .

portal, porch, gate, postern, . . .

way, path, etc.; 627; thoroughfare; channel,
gully; passage, passageway.

...

¹³ Isp. Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, 'S. Gravenhage 1957, str. 19.

¹⁴ *Roget's Thesaurus*, New York 1954. (1842).

Tezaur se može dvojako iskoristiti. Ako čitalac ne zna neki pojam, može ga naučiti ako uoči sistemsku prirodu rasporeda: s lijeva je naveden neki pojam a zdesna njegova suprotnost ili njegova negacija. Dalje se vidi da će pojam *way* biti sinonim za *path* i druge pojmove u odjeljku 627., a ako pogledamo onamo, vidjet ćemo da je osnovna natuknica *method*, pa će *way* ulaziti u sklopove u koje ulazi i *method* ali naravno sa značenjem ili dijelom značenja pojma *method*, a nikako sa značenjem *thoroughfare* ili *channel*.

Ovdje o leksičkim problemima samo koliko je potrebno da se istakne istovetnost principa gramatičke i leksičke analize i koliko je potrebno za osvjetljavanje prevodilačkog procesa.

Gramatička teorija svojim hijerarhijskim redom sintagmi zahtijeva procedure kakvih se čovjek ne mora pridržavati ali su imperativne za programiranje stroja. Kako deskripcija jezika originala operira sa sintagmama raznih stupnjeva, stroj mora slijediti gramatiku u identificiranju sintagmi, struktura, vrsta i sistema kako se manifestiraju na pojedinačnim stupnjevima hijerarhije. Prijevod teksta na jednom stupnju može se razlikovati od prijevoda istog teksta na nekom drugom stupnju. Razlike mogu biti gramatičke naravi, a mogu biti i leksičke naravi. Primjerice na stupnju riječi izraz *to stand in the way* prevodi se *biti na putu*, na stupnju grupe odn. fraze prevodi se *smetati na putu*: varijacija je leksičke naravi; izraz *to lose the way* prevodi se na stupnju riječi *izgubiti put*, na stupnju grupe odn. fraze prevodi se *izgubiti se* — varijacija je gramatičke naravi.

Prevodilački proces započinje na najnižem stupnju hijerarhije. Početak odozdo nametnut je teorijom: najniže sintagme su i najjednostavnije. Izvršivši prijevod na stupnju morfema prelazi se na slijedeći stupanj riječi i tako redom do vrha. Asimiliravši jezik, prevodilac se ne drži ovakva rasporeda; njemu je važan krajnji rezultat bez obzira na puteve kojim je došao do njega. O psihičkim procesima znamo premalo da bismo mogli donositi valjane sudove: u pogledu toka prevodilačkog procesa nisam u stanju iznijeti ništa iz prakse.

Prevodilački proces na bazi gramatičke teorije teče ovim redom:

1) Tekst se prevodi počevši na najnižem stupnju hijerarhije i idući do vrha ljestvice. Prevoditi treba na svakom stupnju posebno jer svaki stupanj ima svojih specifičnosti. Osobine jezika originala na prvom itd. stupnju obično ne odgovaraju osobinama koje posjeduje drugi jezik na istom stupnju nego je distribucija osobina drukčija.

Svakom eksponentu sintagme u prvom jeziku odgovara neki ekvivalent drugoga jezika. Ako postoji više takvih ekvivalenata, uzima se onaj koji je (statistički) najvjerojatniji. Pretpostavimo da statistička ispitivanja izvršenih prijevoda pokažu da se *way* najčešće prevodi *način*. Pretpostavimo dalje da će tako biti u 65% primjera. Podatak »*way*« = »način« ugradit će se u rječnik stroja.

2) Istražuju se zatim faktori devijacije. Oni potječu s dva izvora: jedni ovise o cjelokupnom sklopu jezika originala, drugi o sklopu jezika prijevoda.

a) Neke osobine jezika originala — a one se mogu odrediti formalnim metodama — ne odobravaju prvi izbor. Treba, dakle, istražiti ima li kakvih pravilnosti u preostalim 35% primjera, izdvojiti ih, pa u novom ostatku potražiti nove pravilnosti, i tako redom. Drugim riječima: ako se uz promatranu pojavu redovito javlja neka druga pojava — gramatičke ili leksičke naravi — promatrana pojava »ne znači« ono prvo nego nešto novo. Uzmimo neka u preostalim primjerima najčešće dolazi konstrukcija »*way* + direktivan prilog«¹⁵ npr. *way in, way out*, itd. Englez neće upotrebiti *way* u ovoj konstrukciji ako želi reći način, nego kad želi reći put, pa stroju treba dati ovaj podatak.

b) Jednako mogu neke osobine jezika na koji se prevodi tražiti drukčiji ekvivalent. Fraza *to get out of one's way* bukvalno se prevodi s obzirom na pojam *way* izrazom *izaći s čijega puta*, ali jezik ima i drugih izraza: *maknuti se kome s puta* ili *skloniti se kome s puta* od kojih su i jedna i druga običnije od prve, statistički vjerojatnije, ili — što je u stvari isto — više u »duhu jezika«. Koju će varijantu upotrebiti prevodilac, pa i stroj, određuju faktori koji već ne zadiru u gramatiku koja operira samo s rečenicom kao najvišim stupnjem hijerarhije: teoretski je moguće postulirati sintagmu višu od rečenice (nazovimo je odlomkom, paragrafom) koja bi prvenstveno tretirala stilističke probleme.

Odluka o izboru varijante *maknuti se s puta* ili *skloniti se s puta* na račun varijante *izaći s čijega puta* nimalo ne ovisi o jeziku pisca originala već o jezičkom osjećaju prevodioca. Zato prevodilac mora poznavati oba jezika, zato valjanost komparacije ovisi o valjanosti pojedinačnih deskripcija, zato je prevođenje strojem onemogućeno ako se u program ne unesu svi podaci. I zato teorija prevodilačkog procesa počiva na lingvističkoj deskripciji na gramatičkom i leksičkom planu.

Striktnom pridržavanju procedure stroj ne može izbjeći: dodatna je komplikacija sistemu kodiranja informacije što stroj zahtijeva programiranje u binarnom kodu, no u svakom slučaju prijevod će se za početak moći ostvariti samo na ograničenom jezičkom području, samo na jednom vidu¹⁶ na primjer. Ne može se nikako vjerovati u postizavanje značajnijih rezultata ako se zanemaruje deskripcija kako jezika originala tako jezika na koji se prevodi.

Spomenuto je kako prijevod počinje na najnižem stupnju hijerarhije, na stupnju morfema. Na ovom mjestu trebalo bi se ukratko dotaći značenja termina morfem. Morfem je najmanji mogući odlomak

¹⁵ Harold Whitehall, *Structural Essentials of English*, London 1958., str. 45 i d.

¹⁶ U smislu definicije V. Suzanić, »Bilingvizam i književni jezik u školi«, Pedagoški rad XII (1962), str. 32.

koji u sebi nosi gramatičke odnose, najniža sintagma u hijerarhijskom redu. Specifičnost morfema, koja ga razlikuje od svih ostalih gramatičkih sintagmi leži u tome što morfem nema strukturu. Morfem se doživljava analizom strukture sljedeće više sintagme — riječi — jer funkcija nekog elementa u strukturi sintagme određuje njegovo značenje. Funkcija je, prema tome, aspekt forme. Tako se slijed grafičkih znakova *way* u riječi *caraway* (*caraway bread*, ASA 308) ili u riječi *wayvode* ne može smatrati morfemom: ne zamjenjuje se npr. sinonimom tipa *road*, *path* ili *manner*, *method*, *habit*, niti se može izolirati iz cjeline kao što se može izolirati *way* iz *railway*. Ovakvo formalističko gledanje na skupinu grafičkih znakova *way* odijeljenih od ostalih cjelina bjelinom ili znakom interpunkcije, izdvojilo bi primjere u kojima se javlja *way* zajedno sa znakom *s*, npr. *ways and means*, *both ways*, ili u kojima se *way* nadovezuje na neku riječ, npr. *doorway*, *fairway*. Vlastita imena koja sadrže skupinu znakova *way*, npr. *Portway* ili *Holloway* (ASA) mogu se teoretski smatrati složenicama tipa *doorway*, ali kako je svaka neposredna veza s leksičkim pojmom *way* izgubljena, moraju se s obzirom na specifičan status vlastitih imena tretirati posebno.

Iz materijala treba izdvojiti primjere gdje se *way* javlja kao zavisni morfem. Ispitani materijali sadrže 207 primjera pojma *always*, 161 primjer pojma *away*, 50 primjera pojma *anyway*, svega 418 primjera.

Svi primjeri gdje *way* odn. *ways* dolaze u tekstu pisani zajedno s nekim drugim znakovima mogu se podijeliti u dvije grupe:

1. *way* dolazi kao prvi element, npr. *waybill*, *wayfarer*, *waylay*,
2. svi ostali, npr. *always*, *anyway*, *by-way*, *doorway*, *fairway*.

Na stupnju morfema mogu se zanemariti svi primjeri gdje se *way* javlja kao sastavni dio većih cjelina, te se ovi uzimaju u obzir na stupnju riječi.¹⁷ Obrada na stupnju morfema također bi grupirala takve primjere u skladu s pravilima koja vrijede za prijevod slobodnog morfema *way*, ali bi takav postupak zamračio sliku. Najjednostavniji način kojim se izdvajaju navedeni tipovi je katalogiziranje. Popis treba da sadrži sve primjere koje želimo izbjeći, uključivši ovamo i vlastita imena u kojima je sadržan niz *way*. Prigovor da se ovakav postupak možda ne bi mogao primijeniti kod drugih leksičkih pojmova nije teoretske nego praktične naravi pa se može zanemariti.

Zadatak prevodilačkom stroju da izdvoji sve ove primjere mogao bi se dati u ovakvoj formulaciji:

¹⁷ *Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition Unabridged*, Springfield, Mass. 1958., str. 2890/1 navodi 12 kombinacija s. v. *way*, 81 primjer imenice *way* kao drugi dio složenice, 74 natuknice na *way*, 26 primjera za sufiks *-ways*.

»1. Provjeri da li *way* dolazi kao sastavni dio nekog od nabrojanih nizova. Ako dolazi, tretiraj posebno; ako ne dolazi, produži na 2.«

Na ovaj način izdvajaju se primjeri niza znakova *way* gdje se *way* javlja kao vezani morfem tipa *away* ili *always*, gdje je *way* sastavni dio složenice tipa *doorway* ili *waybill*, i napokon tamo gdje se niz *way* ne može smatrati morfemom (vlastita imena i drugi leksički pojmovi tipa *caraway* ili *wayvode*).

Kao prijevodni ekvivalent leksičkom pojmu *way* uzima se *put*, koji je općenitiji pojam nego *staza*, *cesta*, *prolaz*, itd.

...he made his way to his study...¹⁸ ASA 16
 on čin xx on x put k x on x kabinet x

I can see it in the way she spoils the children
 Ja mog x vid x to u x x put ona kvar xx x dijete xx
 HA 27

U većini slučajeva prijevod na stupnju riječi neće se razlikovati od prijevoda na stupnju morfema. Glavne iznimke su složenice.

	air-way	by-way	door-way ¹⁹
stupanj morfema	zrak-put	pored-put	vrata-put
stupanj riječi	zračn-i put	sporedn-i put	portal

Airway daje drukčiji gramatički ekvivalent, *doorway* daje drukčiji leksički ekvivalent, *by-way* daje drukčiji ekvivalent kako na gramatičkom planu tako na leksičkom planu.

Na stupnju riječi hrvatskosrpski jezik ima dva ekvivalenta engleskom pojmu *way*. Kad se odnosi na stazu ili prolaz, mogao bi se prevesti *put*, mn. *putovi*, u ostalim primjerima *put*, mn. *putevi*. — Tu razliku, iako nije standardna, smatram prvenstveno leksičkom: radi se o dva leksička pojma koja se gramatički razlikuju u nastavku instrumentala jednine i u svim padežnim nastavcima množine.

Gruba prijevodna procedura koja operira samo s ova dva ekvivalenta mogla bi udovoljiti svim potrebama. Da se odredi pravi ekvivalent, treba nabrojiti tipove gramatičkih struktura i leksičke sklopove u kojima se *way* prevodi *put*, *putovi* ili *put*, *putevi*. Ovdje se navode primjeri za prijevod na stupnju riječi, tj. analizirajući strukturu grupe odn. fraze u kojoj se javlja riječ *way*.

Way se prevodi *put*, *putovi*

¹⁸ Mjesta označena znakom x zahtijevaju gramatičku obradu u hrvatskosrpskom tekstu.

¹⁹ Crtica razdvaja morfeme.

1) U konstrukciji s kakvim direktivnim prilogom: *across, down, downstairs, home, in, off, out, through, up, upstairs*. U tekstu ima 14 primjera.

May seemed in yellow February a long way off. ASA 201

Primjeri gdje *way* dolazi u konstrukciji s priloškim izrazom koji se sastoji od *to* ili *from* + nominalna grupa čine podvrstu grupe pod 1). Ima 11 primjera.

She's on the way to being a tennis champion. ASA 152

2) Kad ulazi u sklop s pridjevom koji označuje veličinu. Ima 12 primjera od kojih neki zadovoljavaju uvjetima pod 1).

You go a long way back for your parallels. HA 178

Izrazi s *half* pripadaju istom leksičkom nizu. Ima 2 primjera.
Before Gerald was half-way through his study. ASA 231

Slični sklopovi vrijede i za elemente složenica:

broad highway ASA 179/80
dual carriage-way ASA 75
multi-way conversation BC 209
narrow hallway HA 135

Way se prevodi *put, putevi*

1) Kad *way* ulazi u sklop s pridjevom koji označuje neko duševno stanje ili stav prema događajima. Katkada uz *way* dolazi fraza *kind of, sort of*. U tekstu dolaze 34 takva pridjeva.

Willowy sort of way. ASA 151

... sort of »Do you know this one old man« kind of way HA 99

2) Kad je *way* kao nukleus²⁰ nominalne grupe kvalificiran klauzom koja sadrži glagol koji izražava duševno stanje ili stav prema događajima. U tekstu ima 29 takvih glagola.

... the way Robin pretended ... ASA 226/7

Ova procedura identificira 39 primjera pojma *put, putovi* i 76 primjera pojma *put, putevi*. Mjesto pojma *put, putevi* u hrvatsko-srpskom često dolazi pojam *način*.

Za rješenje ostalih primjera treba posegnuti za sintagmama višega reda.

²⁰ Isp. Richard S. Pitman, »Nuclear Structures in Linguistics«, *Language* 24 (1948), str. 287.

Na stupnju grupe odn. fraze *way* dolazi kao nukleus nominalne grupe koja funkcionira kao subjekt, kao imenski predikat, kao objekt, ili kao adverbijalna dopuna. U adverbijalnoj dopuni često nedostaje prijedlog.

Ovdje se primjenjuju dva kriterija koja se dopunjuju:

- a) istražuju se sintagmatski odnosi između grupa odn. fraza,
- b) istražuju se odnosi između leksičkih pojmova no ne unutar grupe odn. fraze, što je već učinjeno na stupnju riječi, nego odnosi koji prelaze granice pojedine grupe odn. fraze.

Kao objekt niže navedenih glagola *way* se prevodi *put*. Brojevi označuju množinu primjera: *make* (16), *lose* (2), *find* (4), *lead* (4), *open*, *bar*, *tear*, *raven*, *flirt*, *fret and fuss*, *work*, *talk*, *force*, *feel*, *fumble*, *pay*, *nose*, *show* (sve po 1). Ovi glagoli bi se mogli klasificirati u dva do tri leksička niza. Za donošenje definitivnog zaključka trebalo bi imati veću množinu primjera. U svim primjerima dolazi *way* u konstrukciji s deiktičkom česticom. Ukoliko nema deiktičke čestice, *way* kao objekt kvalificiran je adverbijalnom frazom. *Make the way for the new*. BC 90. Ostali glagoli: *give way to* (5), *give way over*, *give way before* (po 1).

Kao objekt glagola *get*, *gain*, *secure*, *have*, obično modificiran s *own* i deiktičkom česticom, *way* se prevodi *volja*. Ima 6 primjera.

Nominalna grupa s nukleusom *way* dolazi u funkciji adverbijalne grupe. Primjeri se mogu podijeliti u dvije skupine. U prvu skupinu idu primjeri gdje se značenje pojma *way* može odrediti analizirajući leksičke odnose unutar grupe. Ima 17 primjera, a konstrukcije su ove: *all the way*, *a long way*, *a little way*, gdje *way* znači *put*, i *your own way*, *her own way*, *my way*, gdje *way* znači *način*. U prvom slučaju strukturalni signal je pridjev koji znači veličinu, a u drugom je to deiktička čestica i *own*.

U drugu skupinu idu primjeri gdje se značenje određuje istraživanjem leksičkih odnosa koji prelaze okvire grupe odn. fraze. Najčešće su konstrukcije *that way*, *either way*, *the same way*, itd. Primjera ima 27, a mogu se podijeliti u tri skupine:

Prvu skupinu čine primjeri gdje *way* ulazi u sklop s glagolom koji označuje kretanje. Prevodi se *smjer*, *strana*.

Drugu skupinu čine primjeri uz glagole *pronounce*, *read*, *keep*, *put*, *think* (dakle barem dva leksička niza). *Way* se prevodi *način*.

U trećoj skupini je nemoguće odrediti značenje na bilo koji od navedenih načina, nego treba pristupiti analizi konteksta situacije.

Nominalna grupa s nukleusom *way* čini s prijedlogom adverbijalnu frazu. Primjeri su brojni. Najčešći je prijedlog *in* (87 primjera) gdje se *way* prevodi *način* izuzev uz glagole *get* i *stand* i u konstruk-

ciji *in the Milky Way* (BC 18). *Get in the way of that* dolazi u HA 237, *stand in the way* u ASA 203, 334, HA 119, BC 133. S prijedlozima *on, out of, under* pojam *way* prevodi se *put*. Ima svega 17 primjera.

Izraz *by the way* dolazi 24 puta u svom uobičajenom značenju.

Nominalna grupa s nukleusom *way* dolazi 3 puta u prepozicionoj frazi *by way of* u značenju kao.

Nekoliko primjera najbolje je tretirati pojedinačno:
 ... *over San Marino way* (BC 60), *over St Albans way* (HA 39), *He lives somewhere out Ellstree way*. (ASA 218) ... *you'll indulge me for once in a way. For once in a way!* (BC 143). Za prva tri primjera moglo bi se kao kriterij uzeti prijedlog koji ima lokalno značenje. *Way* se ovdje prevodi *predio (grada), u pravcu (toga i toga) predjela, mjestu*.

Odnosi na stupnju grupe odn. fraze najkompliciraniji su zbog karaktera ove sintagme. Razlozi vjerojatno leže u tome što su središnji stupnjevi sintagme usmjereni u oba pravca, prema gore i prema dolje.²¹ Kod toga primarni kriterij da se identificira neka sintagma kao grupa odn. fraza (a to vrijedi i za sve ostale) je njeno funkcioniranje u strukturi sintagme višega stupnja (grupa je endocentrična, fraza egzocentrična) kao i kriterij vlastitih struktura u kojima operiraju eksponenti sintagme nižega stupnja kao elementi. Fonologija nam kod toga može dati pomoćno sredstvo, a nikako osnovni kriterij, fonologija nam može pružiti signal za neku distinkciju u formi, ali ne može i ne smije služiti za identifikaciju cjelina koje otkrivamo služeći se drukčijim procesom generalizacije.²²

Na stupnju klauze *way* daje raznovrsne ekvivalente koji se određuju u okviru cjelokupnog značenja, prvenstveno formalnog a za tim kontekstualnog. Između prijevoda na stupnju klauze i prijevoda na stupnju rečenice neće biti velikih razlika to više što se u hrvatsko-srpskom jeziku ove dvije sintagme često poklapaju, osobito u slučaju nezavisnih i glavnih rečenica. Sakupljeni primjeri leksičkog pojma *way* ne daju naslutiti neki specijalan tretman ako se *way* upotrebljava u zavisnim rečenicama. Zato se ovdje ne navode posebni pri-

²¹ Američki lingvisti, isp. Hill, *Ibid.*, prešutno priznaju nemoć svojih metoda. Gramatičkom analizom počinju od morfema kao fundamentalne sintagme (koju previše opterećuju) idući prema gore negdje do stupnja fraze (*Morphemics*). Budući da odbijaju da »preskaču« stupnjeve na hijerarhijskoj ljestvici, postaje im jako teško ići naviše u istom smjeru. Zato napuštaju analizu na sredini i počinju ponovno, ali odozgo naniže (*Immediate Constituents*) u nadi da će se te dvije različite metode nadopuniti, pošto se sretnu negdje na sredini.

²² Isp. Hill, *Ibid.*, str. 24. Grupa odn. fraza identificira se tamo na osnovu intonacije. Suprotno ovome, treba razlikovati fonološke sintagme od gramatičkih. Engleska intonacija se manifestira u tonskoj grupi, a ako se ova slučajno poklapa s grupom odn. frazom u gramatici, intonacija može postati signal za identifikaciju, no samo signal z ne kriterij.

mjeri za oba stupnja. Daljnje modifikacije i varijacije prijevodnih ekvivalenata pretežno su stilističke naravi u koje se ovdje ne može ulaziti jer materijal nije dovoljno opsežan da bi se mogli donositi valjani zaključci.

Na osnovu leksičkih nizova i sklopova u kojima se *way* upotrebljava primjeri se mogu ovako grupirati:

Uz glagole *go, come, start, penetrate, extend, increase*, gdje se često kao dodatni kriterij može upotrebiti *all, little, long*, najvjerojatniji ekvivalent bit će *mjera, količina, prostor*.

The gas extended all the way from the Earth to the denser parts of the Cloud. BC 161

Uz glagole *force, make, tear, work, raven, open, bar, find, show, feel, fumble, nose, flirt, fret and fuss, give, lead, pay*, najvjerojatniji ekvivalent bit će *prolaz*. Jednako uz glagole *stand, get*.

Uz glagole *move, cross, look, swivel, turn, drift*, prijevodni ekvivalent bit će *smjer, pravac, strana*.

U adverbijalnoj frazi s prijedlogom *in* (osim uz glagole *stand, get*, v. gore), u funkciji adverbijalne grupe uz glagol koji označuje duševno stanje ili stav prema događajima, i u frazi *ways and means*, najvjerojatniji ekvivalent bit će *način*.

U konstrukciji s *own* i deiktičkom česticom najvjerojatniji ekvivalenti bit će *volja, navika, običaj*. Uz glagole *have, go, take* pridjev *own* ne mora biti prisutan.

U ostalim slučajevima značenje se određuje na osnovu kontekstualnih kriterija.

Na završnom gramatičkom stupnju, na stupnju rečenice, vrijedi spomenuti kako imenica može potpuno nestati s time da se pojavi kao sastavni dio značenja glagolske grupe:

to force the way — silom izboriti put — probiti se
to lose the way — izgubiti put — izgubiti se
give way — dati put — ustuknuti, uzmaći, odstupiti

Razmatranje cjelokupnog konteksta katkada će opovrći sva takva rješenja. Često je vrlo teško precizirati ekvivalente zbog mnogoznačnosti leksičkog pojma. Prevodilac je tada prepušten svom vlastitom jezičnom osjećaju. Za ilustraciju se navodi samo jedan primjer:

... thing ... which seems to put him in a terrible way.
... thing which had put her father in such a »way«. HA 113

Ovdje bi prijevodni ekvivalent mogao biti *raspoloženje* ili *stanje*.

Iz iznesenog se vidi kako je prevodilački proces kompliciran u svim svojim stadijima i da prijevod jednog jedinog leksičkog pojma stavlja velike zahtjeve pred prevodioca i pred prevodilački stroj. Bez ikakvih pretenzija za iscrpnosti, navodim ovdje moguću prevodilačku proceduru.

1. Provjeri da li *way* dolazi kao sastavni dio nekog od nabrojanih nizova. Ako dolazi, tretiraj posebno; ako ne dolazi, produži na 2. (v. gore).
2. Provjeri da li *way* dolazi kao sastavni dio neke od slijedećih fraza: *ways and means, by the way, by way of, for once in a way*. Ako dolazi, tretiraj leksički; ako ne dolazi, produži na 3.

(Te dvije procedure pripremaju teren za prevođenje leksičkog pojma *way* na hrvatskosrpski jezik. Slijedeće procedure rješavaju zadatak.)

3. Provjeri da li *way* dolazi u adverbijalnoj frazi s prijedlogom *in*. Ako dolazi, prevedi *način*; ako ne dolazi, produži na 4. (Ovaj kriterij ne zadovoljava u 90% slučajeva koje treba revidirati; v. gore.)
4. Provjeri da li je *way* kvalificiran klauzom u kojoj dolazi prijedlog *in*. Ako jest, prevedi *način*; ako nije, produži na 5.
5. Provjeri da li *way* dolazi s prijedlozima *on, out of, under*. Ako dolazi, prevedi *put*; ako ne dolazi, produži na 6.
6. Provjeri da li *way* dolazi uz glagol koji izražava duševno stanje. Ako dolazi, prevedi *način*; ako ne dolazi, produži na 7.
7. Provjeri da li *way* dolazi uz neki od nabrojanih glagola (*force, make, give, itd.*, v. gore). Ako dolazi, prevedi *put*; ako ne dolazi, produži na 8.
8. Provjeri da li *way* dolazi uz pridjev koji označuje veličinu. Ako dolazi, prevedi *put*; ako ne dolazi, produži na 9.
9. Provjeri da li *way* dolazi uz pridjev koji označuje duševno stanje. Ako dolazi, prevedi *način*; ako ne dolazi, produži.
10. Provjeri da li *way* dolazi uz direktivan prilog. Ako dolazi, prevedi *put*; ako ne dolazi, produži.
11. Provjeri da li je *way* kvalificiran od infinitiva ili konstrukcije *of + gerund*. Ako jest, prevedi *način*.

Dosada bi velika većina primjera zadovoljila kriterije i bila prevedena. Za potpunu sigurnost trebalo bi još nekoliko procedura, npr. trebalo bi istaći konstrukcije s deiktičkom česticom i sl. Kod toga treba napomenuti da u slučaju neslaganja, kasnija procedura poništava raniju. Tako bi primjeri iz procedure br. 3, bili ispravljani procedurom br. 7, itd. Ovdje nije bio cilj navođenje preciznog programa, već samo ilustracija principa.

Procedure su dane u redosljedu kojim oslobađaju najveći broj primjera. Iz toga izlazi da bi prvi ekvivalent bio *način*, a nikako *put*, premda je *way* u značenju *put* historijski stariji.²³ Dragocjenu pomoć u rješavanju takvih i sličnih problema dalo bi proučavanje frekvencije leksičkih sklopova, jer leksički pojam ne funkcionira samostalno nego jedino u sklopu, kako je i inače vidljivo iz gornjih razmatranja.

²³ Isp. etimologiju i semantički razvoj značenja u O. E. D.

V. *Suzanić*: GRAMMATICAL ASPECT OF TRANSLATION

Summary

Translation can be regarded as a special instance of comparative statement in linguistics although it has certain drawbacks, for at best the statement of translation equivalents is statistically probably correct; however 1/1 correspondence cannot be expected at all. Translation equivalents have to be accounted for with the description of context, and for the total statement the language facts are dealt with at the linguistic levels of grammar, lexis, context, and phonology.

The process of translation primarily rests upon the operation of language events at the level of grammar. It starts at the lowest grammatical unit with the selection of (statistically) the most probable equivalent. The deviation factors in both the source and the target languages are responsible for the exceptions. These may be due to lexical and/or grammatical features of the respective languages, and are taken into consideration all along the rank scale of units, working from the lowest unit upwards. Instances of the translation equivalents of the English sb. *way* in Serbo-Croatian serve as a proof that description is the basis of comparison and related activities, and emphasize the need for further research into the nature of the operation of language events in grammar and lexis.